

De meidoorn als levend, bloeiend, besdragend prikkeldraad

Hawthorn as a living, flowering, fruiting barbed wire

H. M. Heybroek

Bosbouwproefstation, Wageningen

Heggen vormen sinds oude tijden een vast onderdeel van ons landschap. Dat blijkt al uit de namen van meidoorn: uit de oorspronkelijke Nederlandse naam hagedoorn, maar meer nog uit de Engelse naam hawthorn, waarin haw een oud woord is voor haag. Het blijkt ook uit de aanhef van de Reinaert de Vos, geschreven omstreeks 1250 in het Vlaamse land, en geprezen om zijn realistische beschrijvingen: "Het was an eenen Tsinxendaghe (Pinksterdag) Dat beede, bosch ende haghe Met groenen looveren waren bevaen, Nobel die koninc etc."

Blijkbaar stoffeerden daar en toen zowel bos als heggen het landschap. De oudste nog bestaande heggen in Engeland staan op Saksische landsgrenzen en zijn meer dan duizend jaar oud (Moore e.a. 1967).

Heggen bewerken scheiding: afgrenzen tussen het eigen bezit en dat van een ander; scheiding ook tussen het eigen vee, dat hier graast, en andermans vee aan de andere kant van de heg; maar bovenal: scheiding tussen de eigen groente- en landbouwgewassen en het hongerig, alles vertrappend vee dat met die heg effectief buitengesloten kan worden.

Engeland, met zijn spreekwoord "good hedges make good neighbours", is het heggenland bij uitstek; het had zijn eerste wet met betrekking tot omheining van grond al in 1235 (Statute of Merton). In 1662 schrijft John Evelyn in zijn "Silva: A discourse of forest trees" dat alle bosaanleg alleen maar verlies is van tijd en geld als men niet het vee dat op de gemeenschappelijke weidegronden graast buiten het bos kan sluiten, en hij bespreekt daarom vele verschillende instructies voor de aanleg van heggen.

De landbouw werd echter nog steeds op de "open fields" bedreven: een soort esgronden waar de gewassen in drieslagstelsel geteeld werden op lange smalle kavels in wisselende toedeling, terwijl na de oogst de kudde vee van het dorp het veld kwam afgrazen. De grond was vaak van de landheer, maar de gemeenschap had de gebruiksrechten.

Pas een modernisatie in de vorm van een langzame landbouwrevolutie door middel van honderden private "enclosure acts", vooral tussen 1730 en 1820, bracht daar fundamentele verandering in: in een grote herverkaveling van het land werden de gemeenschappelijke gronden en de "open fields" opgedeeld in grote

Summary

A historic account is given of hawthorn hedges and their function in several countries up to the invention of barbed wire. Several cases are cited where plants for hedges were raised from imported seed. Not all hedges were planted or sown by man: the spontaneous growth of hedges is well documented from the southwestern Netherlands.

rechthoekige kavels, elk met een vaste eigenaar en gebruiker, terwijl de kleine boeren afvielen en de trek naar de stad ontstond. Een tweede golf "enclosures" viel tussen 1845 en 1869 in verband met de verzachting (1842) en herroeping (1846) van de graanwetten, wat een uitdaging voor de landbouw betekende en de veeteelt voordeliger maakte. Steeds ging dit gepaard met de aanleg van duizenden mijlen heggen op de perceelsgrenzen, waarbij naast het nut ook de verfraaiing en de jachtinteressen van het grootgrondbezit wel een rol speelden. Hiermee werd het huidige Engelse heggenlandschap geschapen: de totale huidige lengte van heggen en houtwallen in Engeland en Wales wordt geschat in de grootte-orde van 500.000 mijlen (Hooper and Holdgate z.j.).

Heggen nu betekenden meidoorn. De naam voor (levende) heg was "quickset" (quick in de nu verouderde zin van: levend), maar dit woord betekende ook "plantsoen voor zo'n heg" en betekent daarmee automatisch: meidoornplanten. In die heggen werden soms om de 20 of 30 voet een iep of een eik geplant voor houtproductie, maar meidoorn was de hoofdzaak.

Huidige houtwallen van uitsluitend bijv. iep kunnen dus ook als meidoornhaag aangelegd zijn. In zijn "Silva", die om zijn actualiteit in 1776 zorgvuldig was herdrukt, streed Evelyn als een ware Oldenkamp voor het gebruik van goed plantsoen en grote plantafstanden: dat betekende voor hem niet meer dan twee rijen planten per heg, en de planten in de rij op niet meer dan een halve voet uit elkaar; dat komt op 21.000 per mijl. Blijkbaar waren nog veel grotere aantallen gebruikelijk. Er moeten miljarden meidoornstjes geplant zijn in die tijd.

Het gebruikte zaad hoeft niet altijd inheems ge-

De aanleg van Knicks in Sleeswijk-Holstein. Op de opgeworpen wal worden struiken geplant die (in dit geval) in het wild verzameld worden. De weiden worden verbeterd door het maken van een drinkplaats en het opruimen van stenen. Naar een afbeelding van 1769, uit Weber (1967).

weest te zijn. Poederlé (1776) bezocht een landgoed bij Manchester en vermeldt dat het meidoornzaad voor de heggen betrokken werd van Saint Michel, Frankrijk.

Meidoornheggen zonder verzorging worden hoog, breed en van onderen zo ijl dat ze het vee niet meer tegen houden. De Engelsen kennen daarvoor het systeem van "laying the hedge", een techniek die op het Europese vasteland vrijwel onbekend lijkt te zijn geweest of verloren is gegaan. De heg wordt iets gedund, waarna de overblijvende lange stammetjes deels scheef weggebogen en om de vijf of zes voet vastgezet worden aan stammetjes die voor dat doel rechtop blijven staan. Zo nodig worden de te buigen stammetjes daartoe aan de basis half doorgekapt.

De bovenrand van de heg wordt nu netjes gelijkmatig afgewerkt door de uitstekende toppen en takken tot een zoom of band in elkaar te vlechten. Daarmee is een ondoordringbaar levend vlechtwerk ontstaan dat door de nieuwe scheuten in de eerstkomende jaren alleen maar nog dichter wordt. Het leggen van de heg geschiedt voor het eerst als deze bijv. zes jaar oud is, en kan zo vaak als nodig is herhaald worden (Evelyn 1776; Beddall 1950 met veel afbeeldingen, ook van het gebruikte gereedschap). Dergelijke gelegde doornheggen werden trouwens reeds door Caesar (De Bello Gallico, II, 17) beschreven als in gebruik bij de Nerviers.

Denemarken kwam later: vooral na 1800 werden daar op grote schaal levende meidoornheggen aangelegd, terwijl het oprichten van "dode" houten heiningen om akkers en weiden bij de wet werd tegengegaan, kennelijk mede omdat hout schaars was. Omdat er maar weinig meidoorn in het land voorkwam werd het zaad daarvoor vermoedelijk grotendeels uit Nederland geïmporteerd. In het aangrenzende Sleeswijk-Holstein was dat net zo: daar heette de eenstijlige meidoorn tot voor kort nog "Holländer Dorn" (Weber 1967); deze zou op droge gronden veel beter groeien dan de inheemse tweestijlige meidoorn. De grootscheepse aanleg van "Knicks" (heggen op aarden wallen) valt in dit gebied na 1766 in het kader van de "Verkoppelung" (opdeling van de markegronden).

Dezelfde problemen spelen overal. In het Midden-Westen van Noord-Amerika kwamen na de bisons de veeboeren, maar ook de landbouwers die hun gewassen ongemolesteerd op wilden zien groeien. Hout was er te schaars voor lange afrasteringen: zelfs voor de huizenbouw moest het veelal staten ver aangevoerd worden. Een houten afrastering kostte alleen aan hout al \$ 300 per mijl en ging slechts twaalf jaar mee. Voortdurende conflicten tussen vee- en graanboeren waren onvermijdelijk. Het was de theoloog J. B. Turner, die goede en goedkope heggen als een allereerste sociale noodzaak onderkende, reden waarom hij op eigen grond in Illinois sinds 1835 doelbewust zocht naar potentiële heggeplanten voor "the poor man's fence". Daarbij werd hij gesteund door het zeer praktische geloof dat de goedertieren Schep- per beslist niet de kennelijke blunder begaan zou hebben om de prairies te maken zonder tegelijk een struik te verschaffen die bruikbaar was voor omheiningen! Zo'n heg moest volgens zijn normen zijn: "horse-high, bull-strong, and pig-tight". Hij experimenteerde met minstens zeventien verschillende soorten, waaronder de English thorn of meidoorn, die echter niet voldeed in het prairieklimaat, misschien ook wel door het gebruik van verkeerde herkomsten. In 1839 slaagde hij erin voldoende planten van „osage orange" te krijgen voor een proef. Dit is een kleine

Een geleigde heg van iep in Oxfordshire. Stammen half doorgekapt en neergevlid; lopen dan weer met vertikale scheuten uit.

boom met indrukwekkende stekels, voorkomend in een beperkt verspreidingsgebied in oost Texas en naburstaten. Hij bleek echter ook veel verder naar het noorden nog winterhard te zijn. Turner observeerde hem tien jaar voordat hij de soort volledig durfde aan te bevelen als de door de Schepper bedoelde heggesoort voor de prairies, waar hij meteen een grootscheepse plantsoenvoorziening tegen lage prijzen organiseerde. Heggen met deze soort zijn op zeer grote schaal in het prairiegebied aangelegd, zelfs tot in Michigan en Wisconsin toe. Een heg verdubbelde meteen de waarde van het omsloten land. Sommige staan er nu nog.

Mede als gevolg van deze praktische mogelijkheid voor het maken van effectieve levende heiningen kon in 1872 de Illinois Stock Law van kracht worden, die bepaalde dat paarden en vee niet meer vrij rond mochten lopen. Deze wet was een duidelijke overwinning voor de graanboeren (Dodge 1973).

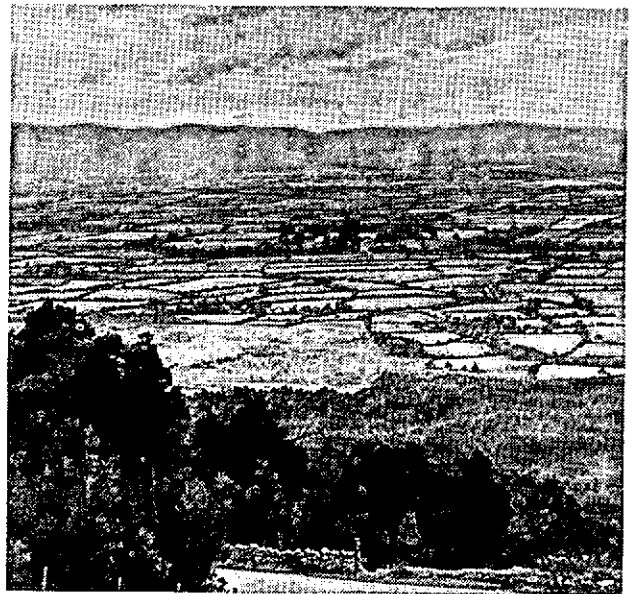
Twee jaar later werden in de USA de eerste patenten uitgegeven voor prikkeldraad, het dode ijzeren puntdraad van Verboden Toegang, Verdun en Dachau, dat zijn carrière vreedzaam begon als hulp in de verovering van de prairie door de witte man, en wel als beschermer van het gewas. De levende hekken hadden hun monopolie positie verloren.

Een andere, heel duidelijke prikkeldraad functie heeft de meidoorn gehad in de defensie, meer op het continent dan in Engeland: dichte, ondoordringbare meidoornheggen vormden eeuwenlang een onmisbaar onderdeel van verdedigingslinies, forten en stadswallen. John Evelyn schijnt ze in de Nederlanden gezien te hebben en prees ze als uitstekend. Ook hier nam het puntdraad die taken later over.

Over de historie van de Nederlandse heggen zijn weinig gegevens beschikbaar. De la Court van der Voort (1737) die de beplantingspraktijk in Holland goed kende, had niet veel met de meidoorn op. Hij vond de soort ongeschikt voor sierheggen, alleen bruikbaar voor veeheggen: "Verdere heiningen tot cieraad zal men nooit van Populieren, Willigen nog Elst planten; ook zal men daer toe geen Doorn verkiezen, als enkel tot bevrijding (= bescherming) om des zelfs stekels; zynde de Doorn het knauwen der Rupsen geweldig onderworpen". (p. 187). "Op deze gemeene witte Hagedoorn-struiken worden Peeren geënt; maar anders zijn de Hagedoornen in ons laag wateragtig land van weinig gebruik, naerdien men de buurscheidingen en bevrijdingen gewoonlijk door slooten maekt". (p. 197).

Voor Zuid-Beveland is het waarschijnlijk gemaakt dat veel heggen daar niet geplant, maar spontaan ontstaan zijn en geduld door de boer. Deze spontane heggen groeien meestal op het talud van de sloot, terwijl geplante heggen hoger op staan, op het maai-veld. Zo zijn daar zelfs na de tweede wereldoorlog nog nieuwe natuurlijke heggen bijgekomen (Peeters z.j., Dieleman 1970). Voor het Maasheggenland-schap tussen Arcen en Grave moet aangenomen worden dat de meeste heggen wel geplant zullen zijn, echter op een plaats waar het milieu ook zeer gunstig was (en is) voor spontane struweelontwikkeling (Londo 1967).

De meidoorn heeft zijn primaire landbouwkundige en militaire taken doorgegeven: de oude heggen tussen de velden en op de vestingwerken staan er nog

Het Engelse heggenlandschap met dambordstructuur.

Heggen in de Maasultewaarden. Onverzorgde heggen worden breed en onderin te ljl, zodat ze het vee niet meer tegenhouden.

slechts als een relict uit voorbije tijden. Hij vervult wel zijn andere taken (Gerritsen 1973): hij geeft luwte en schaduw, ook in de felle zeewind; zijn bloemen voeden horden insecten, zijn vruchten heerlegers vogels; zijn takken bieden schuilplaats en nestgelegenheid aan velen, en hij staat als een kloek over een rijkdom aan deels zeldzame plantensoorten. Tenslotte: hij versiert het landschap als weinig andere struiken, in alle jaargetijden. De landschapsbouwer heeft de meidoorn dan ook hoog, en daarbij plant hij hem vooral op die plaatsen waar moeder natuur en John Evelyn hem graag wilden hebben: in de randen van bossen en bosjes, waar hij onopvallend maar effectief de mens buiten houdt.

Literatuur

- Beddall, J. L. 1950. Hedges for farm and garden. London, 360 pp.
 Court van de Voort, P. de la. 1737. Bijzondere Aenmerkingen over het aanleggen van Pragtige en Gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagien en aenklevende Cieraeden. Leyden, 19 + 412 pp.
 Dieleman, P. 1970. De heggen in de Goesse Poel. Verslag Instituut Syst. Plantkunde, Rijksuniversiteit Utrecht. Stencil, 98 pp., 73 fig.
 Dodge, A. F. 1973. Jonathan B. Turner's prairie hedge plant, *Maclura pomifera* (Raf.) Schneid. Manuscript.

- Evelyn, John. 1776. *Silva: or a discourse of forest trees, and the propagation of timber in his Majesty's Dominions: As it was delivered in the Royal Society on the 15th day of October, 1662 etc.* With notes by A. Hunter, York. 649 + pag.
 Gerritsen, A. 1973. Heggen en houtwallen. Biologische betekenis en biologische effecten op het aangrenzend kultuurland. RIN, Leersum. Stencil, 72 p.
 Hooper, M. D. and M. W. Holdgate (ed.) z.j. Hedges and hedgerow trees. Monks Wood Symposium nr. 4, 1968, 104 pp.
 Klaassen, H. P. 1961. Het heggenlandschap in Europa. *Natuur en Landschap* 15 (3): 80-90.
 Londo, G. 1967. Veldbiologisch rapport over het Maasheggenlandschap en het reservaat "Groeningse en Vortumse Bergjes". RIVON.
 Moore, N. W., M. D. Hooper and B. N. K. Davis. Hedges I. Introduction and reconnaissance studies. *J. Appl. Ecol.* 4: 201—202.
 Peeters, J. C. H. z.j. Verslag van het heggenonderzoek in het oostelijk deel van de polder "De Breede Watering Bewesten Yerseke" in 1968 en 1969. Scriptie afd. Natuurbehoud Landbouwhogeschool, Wageningen.
 Poederlé, M. de 1772. *Manuel de l'arboriste et du forestier belgiques.* Bruxelles. 405 p.
 Weber, H. E. 1967. Über die Vegetation der Knicks in Schleswig-Holstein. *Mitt. Arbeitsgem. Floristik* 15, 196 pp.